

*Διηγήταρε την ιστορία ένας καλόγερος,
ένας μισότρελος, ένας ονειροπόλος*

Πρόσληψη και αφήγηση της Ιστορίας στα «κυπριακά ποιήματα»

ΤΟΥ ΣΕΦΕΡΗ

● Του Σάββα Παύλου

Φιλολογού- Συγγραφέα

Κέντρο Μελετών Ιεράς Μονής Κύκκου

Η συνεχής υπόμνηση των δεσμών του Σεφέρη με την κυπριακή μεγάλωση, η ταύτισή του, ακόμη, με τον κόσμο της Κύπρου, μα και το γενικότερο συναίσθημα αγάπης, με το οποίο η κοινωνία του νησιού περιέβαλε γενικά το έργο του λόγω της συλλογής... *Κύπρον, οὐ μ' ἐθέσπισεν...*, (μέσα από την προσωπική ανάγνωση, αλλά και μέσα από τη σχολική πρακτική), οδήγησε και σε φαινόμενα αυτού του είδους: Στην περιοχή Κάβο Γκρέκο, της επαρχίας Αμμοχώστου, επιδεικνύουν με υπερηφάνεια τις σπηλιές, που βρίσκονται εκεί αναφέροντας ότι ο Σεφέρης εμπνεύστηκε από αυτές, για να γράψει το ποίημά του «Μέσα στις θαλασσινές σπηλιές» [= Τετράδιο Γυμνασμάτων, 1940]. Ακόμη, σε άλλο δημοσίευμα, αναφέρεται ότι ο μικρός όρμος της περιοχής Κώννος, μεταξύ Αγίας Νάπας και Πρωταρά, ήταν «το περιγιάλι το κρυφό» που ενέπνευσε τον ποιητή, για να γράψει το ποίημά του «Άρνηση». Όπως ανέφερα και στο βιβλίο μου «Σεφέρης και Κύπρος», καταθέτοντας και μια δική μου μαρτυρία, σύμφωνα με την οποία

το κρυφό περιγιάλι μετατέθηκε από την περιοχή Αμμοχώστου στην κατεχόμενη επαρχία της Κερύνειας, το 1993, σε εκπομπή του σταθμού «Ράδιο Πρώτο» για τον Σεφέρη, με την ευκαιρία της συμπλήρωσης 40 χρόνων από την πρώτη επίσκεψή του στο νησί, η υπεύθυνη της εκπομπής ανέφερε, ανάμεσα σε άλλα εισαγωγικά, και για κάποιο περιγιάλι της κατεχόμενης Κερύνειας, που ενέπνευσε τον ποιητή να γράψει το γνωστό και ωραίο ποίημά του «Στο περιγιάλι το κρυφό». Όταν υπέδειξα ότι το ποίημα αυτό δημοσιεύτηκε, μαζί με τα άλλα ποιήματα της συλλογής Στροφή, το 1931, 22 χρόνια πριν από την πρώτη επίσκεψη του Σεφέρη στο νησί μας, με δυσκολία έγινα πιστευτός, και δημιούργησα αισθήματα διάψευσης και απογοήτευσης, γιατί, όπως φαίνεται, αυτή η πεποίθηση, που προκαλούσε έντονα συναισθήματα λόγω της σύνδεσης του ποιήματος με τις κατεχόμενες ακτές της Κερύνειας, ήταν αρκετά παγιωμένη.¹

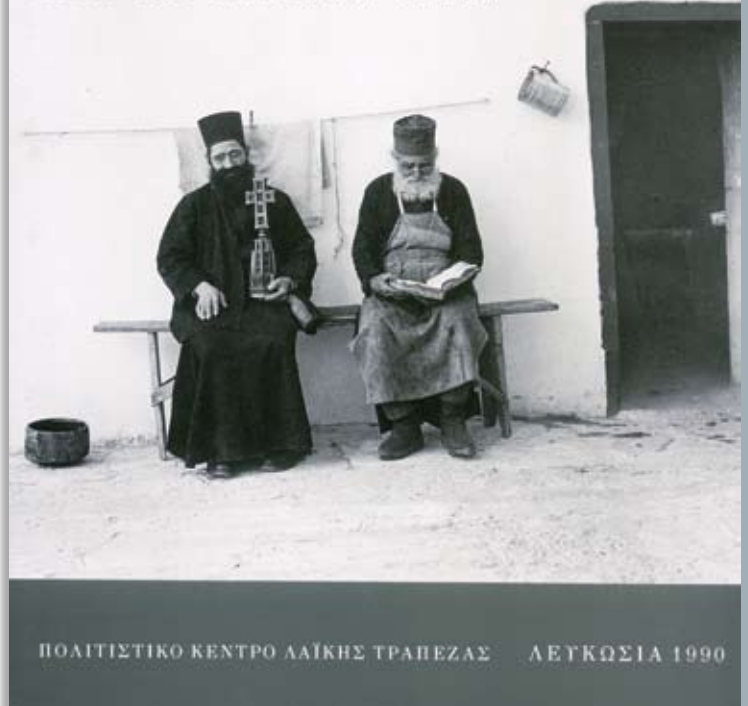
Δεν αντιμετωπίζω τα προηγούμενα με την έπαρση του φιλολογικού ερευνητή, που γνωρίζει δεδομένα και στοιχεία και αποκαθιστά την αλήθεια

¹ Σάββας Παύλου, *Σεφέρης και Κύπρος, Πολιτιστικές Υπηρεσίες Υπουργείου Παιδείας και Πολιτισμού, Λευκωσία 2000*, σ. 498. Βλ. και Κίκα Ολυμπίου, *Μικρές τομές σε μεγάλα θέματα, Λευκωσία <1994>*, σ. 202-204 [= *Ακόμα ένα παρεξηγημένο ποίημα*] και σ. 199-200 [= *«Το περιγιάλι το κρυφό» δεν είναι κυπριακό*].

ΚΥΠΡΟΣ

ΜΝΗΜΗ ΚΑΙ ΑΓΑΠΗ

ΜΕ ΤΟ ΦΑΚΟ ΤΟΥ ΓΙΩΡΓΟΥ ΣΕΦΕΡΗ

ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ ΛΑΪΚΗΣ ΤΡΑΠΕΖΑΣ ΛΕΥΚΩΣΙΑ 1990

και την αντικειμενικότητα. Εξ άλλου τίτλος της εισήγησής μου είναι: Διηγότανε την ιστορία ένας καλόγερος, ένας μισότρελος, ένας ονειροπόλος [= από το «κυπριακό» ποίημα του Σεφέρη «Οι Γάτες τ' Αϊ Νικόλα», το οποίο θα αποτελέσει κεντρικό θέμα της μελέτης], όπως ο ποιητής, που μετά τη γνωριμία του με τον κόσμο της Κύπρου, θα διηγηθεί για την Ιστορία του νησιού, πότε σαν άνθρωπος, που ξέρει τους παραδοσιακούς και σχολαστικούς τρόπους, που τηρεί το τυπικό της αντιγραφής και της αποτύπωσης, πότε σαν άνθρωπος, που με τον μισότρελο, όταν αφίσταται από τη λογική, και με τα ονειροπολήματά του θέλει να τρυπήσει το δίχτυ, που υφαίνει η αρχή της πραγματικότητας, κάποτε με ποιήματα, που έχουν εμφανή τον ιστορικό διδακτισμό, μα και με στίχους, που ακολουθούν άλλους υπόγειους δρόμους.

Οι προηγούμενες, λοιπόν, αναφορές, για συνδέσεις ποιημάτων του Σεφέρη με κυπριακά τοπία μπορεί να μην ευσταθούν φιλολογικά, εκφράζουν όμως τη στάση της σημερινής Κύπρου, την αγάπη της για τον Σεφέρη και την προσπάθειά της να αναδείξει, με κάθε τρόπο, τις οποιοσδήποτε σχέσεις του ποιητή με το νησί ή ακόμη και να τις «δημιουργήσει», και είναι ενδεικτικές για την τύχη και την υποδοχή ενός ποιητικού έργου σε έναν τόπο, και εν τέλει ενδιαφέρουν και τη φιλολογία.

Ένα ταξίδι «προϋπάρχει» μέσα από ευαισθησίες και γνώσεις, που αποταμίευσε ο ποιητής, και οι οποίες λειτουργούν ως υποδοχή των εντυπώσεων, των γνώσεων και των εμπειριών, που θα εκπλώσει αργότερα η ταξιδιωτική πορεία. Πριν φτάσει στην Κύπρο, ο Σεφέρης είχε θησαυρίσει στην κυπριώτικη στέρνα του αρκετά, κυρίως από τις μικρασιατικές διαδρομές του, όταν επισκέπτεται, 28 χρόνια μετά τη Μικρασιατική καταστροφή, την περιοχή της Σμύρνης και τον τόπο γενικά, που βλάστησαν τα δώδεκά του χρόνια.² Ταυτόχρονα, ως λόγιος ποιητής, μελετά με προσοχή κείμενα για την Κύπρο, παρατηρεί με οξύτητα και ευστροφία, αποτυπώνει, τόσο στην Αλληλογραφία του όσο και στα Ημερολόγιά του, καίριες και ευσύνοπτες επισημάνσεις για τη στάση ελλαδικών και ξένων παραγόντων απέναντι στα αιτήματα του κυπριακού αγώνα, κάποτε πολύ αποκαλυπτικές.

Ανήκω σε μια ομάδα ανθρώπων, που η κυπριακή καταστροφή του 1974 τους ώθησε στην παθιασμένη μελέτη για οτιδήποτε αναφερόταν στην

Κύπρο. Κάθε βιβλίο ή άρθρο, που κυκλοφορούσε, διαβαζόταν αμέσως και συζητιόταν, ταυτόχρονα κυνηγούσαμε με μανία και κάθε παλιό βιβλίο, αφιέρωμα περιοδικού, λογοτεχνικό έργο, ταξιδιωτικό κείμενο ή μελέτημα για την Κύπρο που τυπώθηκε τις προηγούμενες δεκαετίες ή, ακόμη, τον προηγούμενο αιώνα. Ήταν η φυσιολογική τάση και αντίδραση νέων, τότε, φοιτητών της φιλολογίας, θέλαμε να εντοπίσουμε, να γνωρίσουμε και να σώσουμε κάθε ψηφίδα, που αναφερόταν στον τόπο μας, που βούλιαξε τόσο τραγικά.

Ύστερα από τριάντα χρόνια συνεχούς και πεισματικής κυπρολογικής ανάγνωσης και μελέτης, ύστερα από δεκάδες χιλιάδες σελίδες κυπρολογικών κειμένων που πέρασαν μπροστά από τα μάτια μου, πιστεύω ότι έχω το δικαίωμα να δώσω την προσωπική μου κρίση και διαβεβαίωση ότι ο Σεφέρης αποτελεί μοναδική περίπτωση ανθρώπου που είδε, στις ημερολογιακές του εγγραφές και στις επιστολές του, οι οποίες αναφέρονται σε κυπριακά θέματα, τόσο διεισδυτικά τις διάφορες πλευρές της Κύπρου, που κατάφερε να εντοπίσει τις υπόγειες δυνάμεις αρκετών φαινομένων και να δει τις αλληλουχίες και τις προεκτάσεις τους με βαθύτητα.

Ένα παράδειγμα: Ο Σεφέρης, όταν επισκέπτεται το νησί, είναι επιφυλακτικός στις συναντήσεις του με τον παλιό του φίλο και «φίλο του άλλου

² Για τις διαδρομές του ποιητή στη Μικρασία και την περιοχή της Σμύρνης τη χρονιά του 1950, βλ. Γιώργος Σεφέρης, *Μέρες Ε'*, εκδ. Ίκαρος, Αθήνα 1977, σ. 179-226.

πολέμου» Λόρενς Ντάρελ, γιατί ο τελευταίος δέχτηκε να αναλάβει ανώτατο αξίωμα στην αποικιοκρατική μηχανή της Κύπρου – Διευθυντής του Γραφείου Πληροφοριών, Τύπου και Ραδιοφωνικού σταθμού, των μέσων δηλαδή διοχέτευσης της αποικιοκρατικής προπαγάνδας. Στις επιστολές του προς τους φίλους του ο Σεφέρης κρίνει τον Ντάρελ, που από πασιφιστής και σαρκαστής, παλαιότερα, του βρετανικού αποικιοκρατικού μεγαλείου, εξελίσσεται στην Κύπρο σε ταπεινό θεράποντα της αγγλοκρατίας, σε ώρες μάλιστα που οι διεκδικήσεις του κυπριακού λαού άρχισαν να εντείνονται. Εκείνο που όμως προκαλεί την αγανάκτηση του Σεφέρη για τον Ντάρελ είναι όταν ο τελευταίος χρησιμοποιεί τη «φιλελληνική» του ιδιότητα, για να προσφέρει καλύτερα στην αποικιοκρατική μηχανή, η οποία προσπαθούσε να αλλοτριώσει συνειδήσεις και να καθυποτάξει τις διεκδικήσεις των Ελλήνων της Κύπρου.³

Γράφει ο Σεφέρης στον Γ. Π. Σαββίδη, για να του εξηγήσει γιατί δεν θέλει να συνεργαστεί με την *Αγγλοελληνική Επιθεώρηση* και να δώσει εκεί, ως συνεργασία, κάποια από τα κυπριακά ποιήματά του: «Όταν όμως βλέπω πνευματικά ιδρύματα, με πολλή τέχνη είναι αλήθεια, να μπαίνουν στη δουλειά αυτών των Κυριών [της αποικιοκρατίας], αρχίζω να κουμπώνομαι. Κι όταν βλέπω πνευματικούς ανθρώπους και φίλους μας (e.g. Durrell) να γίνονται προπαγανδιστές αυτών των κυριών και να χρησιμοποιούν και τις φιλίες που είχαν στην Ελλάδα ακόμη, για να εισδύσουν και να εξανδραποδίσουν συνειδήσεις στο νησί – ε! τότε κουμπώνομαι ολοσδιόλου».⁴

Πρόσφατα, σε μελέτημα της Βαρβάρας Παπασταύρου Κορωνιωτάκη, στο περιοδικό *The New Griffon*, δημοσιεύτηκε αποκαλυπτική επιστολή του Ντάρελ, που απηύθυνε τον Φεβρουάριο του 1953 προς τον Άγγλο κυβερνήτη της Κύπρου. Η επιστολή ήταν καταχωνιασμένη στα κρατικά αρχεία, και δημοσιοποιήθηκε με τη συμπλήρωση 50,

Αμμόχωστος, Άγιος Γεώργιος των Ελλήνων. Η κόγχη του ιερού. (Φωτογραφία από το βιβλίο «Κύπρος, μνήμη και αγάπη, με το φακό του Γιώργου Σεφέρη», Πολιτιστικό Κέντρο Λαϊκής Τράπεζας, Λευκωσία, 1990).

περίπου, έτη από την παραλαβή της. Σ' αυτή την επιστολή ο Ντάρελ, για να υποστηρίξει την αίτησή του να προσληφθεί ως υψηλόβαθμο και υψηλόμισθο στέλεχος της αποικιοκρατίας, προβάλλει και χρησιμοποιεί τις φιλίες του με τους Ελλαδίτες και Κύπριους πνευματικούς ανθρώπους, Αφού, λοιπόν, σε όλο το πρώτο μέρος της επιστολής τονίσει τις φιλελληνικές του περγαμινές, γράφει π.χ. ότι «το όνομά μου είναι γνωστό σε αθηναϊκούς και κυπριακούς λογοτεχνικούς κύκλους και οι Έλληνες της Κύπρου με έχουν αγαπήσει από καρδιάς», καταλήγει:

«Δεν γνωρίζω αν ο ευρύς κύκλος των προσωπικών μου σχέσεων θα επιβίωνε ενός κρατικού διορισμού, ούτε αν θα μπορούσα να εξασφαλίσω την εγκάρδια συνεργασία αυτών που τώρα με θεωρούν φίλο τους, Αλλά ο διορισμός ενός γνωστού φιλέλληνα σε ένα τέτοιου είδους αξίωμα θα έβαζε το Εθναρχικό Συμβούλιο, στο οποίο άλλωστε χρωστώ και τη σημερινή μου θέση, σε μεγάλο δίλημμα. Εάν μπορούσα να ξεκαθαρίσω μερικά ψυχολογικά εμπόδια, θα μπορούσα να επιτύχω να εισχωρήσω εις βάθος στον μηχανισμό αυτόν, πράγμα

³ Γιώργος Θεοτοκάς & Γιώργος Σεφέρης, *Αλληλογραφία (1930 -1966)*, φιλολογική επιμέλεια Γ. Π. Σαββίδη, εκδ. Ερμής, Αθήνα 1975, σ. 156 -159.

⁴ «Κυπριακές» επιστολές του Σεφέρη (1954 -1962). Από την αλληλογραφία του με τον Γ. Π. Σαββίδη, φιλολογική επιμέλεια Κατερίνα Κωστίου, Πολιτιστικό Ίδρυμα Τράπεζης Κύπρου, Λευκωσία 1991, σ. 57 -58.

που θα δικαιολογούσε την ύπαρξη του δαπανηρού διορισμού στο CBS: και το οποίο θα βοηθούσε να αναχαιτισθεί, αν όχι να εξολοθρευτεί, το Ενωτικό συναίσθημα»⁵

Με άλλα λόγια, ο ευπειθέστατος Ντάρελ, για να πετύχει τον υψηλόμισθο διορισμό του, υποβάλλει με τον πιο κυνικό τρόπο ότι μπορούν να χρησιμοποιηθούν οι φιλελληνικές του περγαμινές στην αναχαίτιση των ελληνικών αισθημάτων του κυπριακού ελληνισμού, προτείνει να χρησιμοποιηθούν οι φίλιες του με Έλληνες και Κύπριους, για να διεισδύσει και να εξανδραποδίσει συνειδησεις.

Οι εικασίες για το παιχνίδι, που έπαιζε ο Ντάρελ στη σκακιέρα της Κύπρου, τελειώνουν, γιατί τώρα τα πράγματα έγιναν διάφανα για τον ρόλο του. Ο Σεφέρης, του οποίου οι κρίσεις εναντίον του Ντάρελ κρίθηκαν ως ιδιαίτερα αυστηρές, δικαιώθηκε πλήρως, είχε καταλάβει αμέσως τον ρόλο, τη νοοτροπία και το ήθος του Άγγλου «φίλου του άλλου πολέμου».

Ο Σεφέρης ανησυχεί για τη μοίρα της Κύπρου. Είναι Μικρασιάτης με την πίκρα της γνώσης από την εκθεμελίωση του μικρασιατικού ελληνισμού, βίωσε βαθιά πως ένας ολόκληρος κόσμος εκμηδενίστηκε από τις πανάρχαιες εστίες του. Εργαζόμενος σε διάφορες θέσεις της ελληνικής κυβερνητικής μηχανής (ειδικά κατά την περίοδο της κατοχής, όταν υπηρετούσε υπό την εξόριστη, στην Αίγυπτο, ελληνική κυβέρνηση, καθώς και κατά την περίοδο των πρώτων μετακατοχικών χρόνων), γνωρίζει τις αδυναμίες της ελληνικής πολιτικής και τις εξαρτήσεις της από ξένα κέντρα, συνειδητοποιεί τον κυνισμό των Μεγάλων Δυνάμεων και φοβάται ότι η Κύπρος μπορεί να χαθεί και αυτή, όπως η μικρασιατική του πατρίδα. Ανησυχίες για τη μοίρα της Κύπρου διατυπώνει γραπτώς το 1954, μετά τη δεύτερη επίσκεψή του στο νησί, και ενώ επεξεργάζεται τα ποιήματά του, που θα απαρτίσουν τη συλλογή *...Κύπρον, οὗ μ' ἐθέσπισεν...*. Στο κείμενό του *Χειρόγραφο Σεπ. '41*, αναφερόμενος στις αδυναμίες και τα λάθη της ελληνικής πολιτικής, κατά τη διάρκεια του πολέμου, έγραψε για τον φόβο του ότι τα Δωδεκάνησα θα μπορούσε να περιέρχονταν στην τουρκική κυριαρχία. Όταν ξαναδιαβάσει το κείμενό του δεκατρία χρόνια αργότερα, ύστερα από την κυπριακή εμπειρία των ετών 1953 και 1954, προσθέτει και την ακόλουθη υποσημείωση

– σχόλιο: «Μπορώ τώρα να προσθέσω αδιάσταχα: και η Κύπρος (Νοέμβριος 1954)».⁶

Δεν είναι λοιπόν τυχαία η συμπερίληψη στη συλλογή *...Κύπρον, οὗ μ' ἐθέσπισεν...* δύο ποιημάτων, [= «Μνήμη, Α'» και «Μνήμη, Β'»], που ολοκληρώθηκαν πριν από τη γνωριμία του με την Κύπρο, πριν επισκεφτεί για πρώτη φορά το νησί, γράφτηκαν με αφορμή τον ποιητικό σπινθήρα, που προκάλεσε η επίσκεψή του, το 1950, στη Σμύρνη και στις άλλες περιοχές του εκθεμελιωμένου μικρασιατικού ελληνισμού. Με τα δύο αυτά ποιήματα δημιουργείται ένας δεσμός υπόμνησης και εγγήγορης μεταξύ Μικρασίας και Κύπρου. Ακόμη, έμμεση προειδοποίηση για τη μοίρα της Κύπρου, χωρίς εμφανείς και κραυγαλέες καταδηλώσεις, αλλά με τα υποβαλλόμενα από το ποιητικό υλικό στοιχεία, αποτελούν και τα ποιήματα «Πενθεύς» και «Ευριπίδης, Αθηναίος», ποιήματα με διαμελισμούς και ακρωτηριασμούς, που φαίνονται στην πρώτη ανάγνωση ως «παράξενα» και «αταίριαστα» σε μια συλλογή με έντονο το κυπρολογικό θεματογραφικό υλικό.

Προειδοποίηση για τη μοίρα της Κύπρου είναι και το ποιητικό σκηνικό στις «Γάτες τ' Αϊ – Νικόλα» το οποίο παραθέτω:

ΟΙ ΓΑΤΕΣ Τ' ΑΪ - ΝΙΚΟΛΑ

Τὸν δ' ἄνευ λύρας ὁμως ὕμνωδεῖ
θρῆνον Ἐρινύος
αὐτοδίδακτος ἔσωθεν
θυμός, οὐ τὸ πᾶν ἔχων
ἐλπίδος φίλον θράσος.

ΑΓΑΜΕΜΝΩΝ, 990 επ.

«Φαίνεται ο Κάβο – Γάτα...», μου είπε ο καπετάνιος
δείχνοντας ένα χαμηλό γιαλό μέσα στο πούσι
τ' άδειο ακρογιάλι ανήμερα Χριστούγεννα,
«...και κατά τον Πουνέντε αλάργα το κύμα γέννησε
την Αφροδίτη·
λένε τον τόπο Πέτρα του Ρωμιού.
Τρία καρτίνια αριστερά!»
Είχε τα μάτια της Σαλώμης η γάτα που έχασα τον
άλλο χρόνο

⁵ Βαρβάρα Παπασταύρου – Κορωνιοτάκη, *Ενόστος – Στοιχεία από το πέρασμα του Γιώργου Σεφέρη στην Αλεξάνδρεια*, περ. *The New Griffon*, Γεννάδειος Βιβλιοθήκη, Αθήνα 2003, αρ. 6, σ. 14 – 17.

⁶ Γιώργος Σεφέρης, *Χειρόγραφο Σεπ. '41*, εκδ. Ίκαρος, Αθήνα 1972, σ. 60 – 61.

κι ο Ραμαζάν πως κοιτάζε κατάματα το θάνατο,
μέρες ολόκληρες μέσα στο χιόνι της Ανατολής
στον παγωμένο ήλιο
κατάματα μέρες ολόκληρες ο μικρός εφέστιος θεός.
Μη σταθείς ταξιδιώτη.
«Τρία καρτίνια αριστερά» μουρμούρισε ο τιμονιέρης.

...ίσως ο φίλος μου τώρα να κοντοστέκονταν,
ξέμπαρκος τώρα
κλειστός σ' ένα μικρό σπίτι με εικόνες
γυρεύοντας παράθυρα πίσω απ' τα κάδρα.
Χτύπησε η καμπάνα του караβιού
σαν τη μονέδα πολιτείας που χάθηκε
κι ήρθε να ζωντανέψει πέφτοντας
αλλοτινές ελεημοσύνες.

«Παράξενο», ξανάειπε ο καπετάνιος.
«Τούτη η καμπάνα –μέρα που είναι-
μου θύμισε την άλλη εκείνη, τη μοναστηρίσια.
Διηγότανε την ιστορία ένας καλόγερος
ένας μισότρελος, ένας ονειροπόλος.

Τον καιρό της μεγάλης στέγνιας,
-σαράντα χρόνια αναβροχιά-
ρημάχτηκε όλο το νησί
πέθαινε ο κόσμος και γενιούνταν φίδια.
Μιλιούνια φίδια τούτο τ' ακρωτήρι,
χοντρά σαν το ποδάρι ανθρώπου
και φαρμακερά.
Το μοναστήρι τ' Άι – Νικόλα το είχαν τότε
Αγιοβασιλείτες καλογέροι
κι ούτε μπορούσαν να δουλέψουν τα χωράφια
κι ούτε να βγάλουν τα κοπάδια στη βοσκή
τους έσωσαν οι γάτες που αναθρέφαν.
Την κάθε αυγή χτυπούσε μια καμπάνα
και ξεκινούσαν τσούρμο για τη μάχη.
Όλη μέρα χτυπιούνταν ως την ώρα
που σήμαιναν το βραδινό ταγίни.
Απόδειπνα πάλι η καμπάνα
και βγαίνουν για τον πόλεμο της νύχτας.
Ήτανε θαύμα να τις βλέπεις, λένε,
άλλη κουτσή, κι άλλη στραβή, την άλλη
χωρίς μύτη, χωρίς αυτί, προβιά κουρέλι.
Έτσι με τέσσερεις καμπάνες την ημέρα
πέρασαν μήνες, χρόνια, καιροί κι άλλοι καιροί.
Άγρια πεισματικές και πάντα λαβωμένες
ξολόθρεψαν τα φίδια μα στο τέλος
χαθήκανε· δεν άντεξαν τόσο φαρμάκι.

Ωσάν καράβι καταποντισμένο
τίποτε δεν αφήσαν στον αφρό
μήτε νιαούρισμα, μήτε καμπάνα.
Γραμμή!
Τι να σου κάνουν οι ταλαίπωρες
παλεύοντας και πίνοντας μέρα και νύχτα
το αίμα το φαρμακερό των ερπετών.
Αιώνες φαρμάκι· γενιές φαρμάκι».
«Γραμμή!» αντιλάλησε αδιάφορος ο τιμονιέρης.

Τετάρτη, 5 Φεβρουαρίου 1969

Η άνοδος της Χούντας στην εξουσία, τον Απρίλη του 1967, προκαλεί συνεχώς μεγάλη ανησυχία στον Σεφέρη. Όχι μόνο για την οπισθοδρόμηση της πολιτικής ζωής, την πνευματική στασιμότητα, τη μείωση της Ελλάδας στο εξωτερικό, την καθυστέρησή της απέναντι στους άλλους λαούς, το στραγγάλισμα, που υφίστατο ότι είχε αλήθεια και ζωή στη χώρα, αλλά κυρίως για την πιθανότητα μιας νέας συμφοράς, ενός νέου εθνικού ακρωτηριασμού. Κι όσο συνειδητοποιούσε πως η δικτατορία εδραίωνε συνεχώς το καθεστώς της, καταλάβαινε πως αυτό θα είχε συνέπειες στο Κυπριακό, το μείζον εθνικό πρόβλημα του ελληνισμού, και φοβόταν πως η απώλεια της Κύπρου θα είναι η πληρωμή για τα ανομήματα της Χούντας. Οι πράξεις του δικτατορικού καθεστώτος όσον αφορά την Κύπρο, οι μειοδοτικές δηλώσεις υπευθύνων της Χούντας, καθώς και άλλα πολλά φημολογούμενα και δηλούμενα για κλείσιμο του Κυπριακού, επιβεβαίωναν τις ανησυχίες του⁷. Ήδη από τους πρώτους μήνες της ανόδου της Χούντας στην εξουσία εξελίχθηκε η κρίση της Κοφίνου (τον Νοέμβριο του 1967), η οποία είχε ως κύριο αποτέλεσμα την ανάκληση της ελληνικής μεραρχίας από την Κύπρο -με την πράξη της αυτή η δικτατορική κυβέρνηση μετέτρεπε πια το νησί σε εύκολη λεία των τουρκικών επεκτατικών σχεδίων.

Από μαρτυρίες συγγενικών του προσώπων και φίλων, καθώς και σε κείμενα μελετητών του έργου του, τονίζεται η ανησυχία για την εξέλιξη του Κυπριακού, που κατείχε συνεχώς τον Σεφέρη από την άνοδο της Χούντας στην εξουσία μέχρι τον θάνατό του το 1971, οι φόβοι του για καταστροφική εξέλιξη και ακρωτηριασμό της Κύπρου.

Πιστεύω ότι αυτοί οι φόβοι και οι ανησυχίες ήταν η κύρια αιτία, που οδήγησε τον Σεφέρη να

⁷ Για το θέμα αυτό βλ. Κώστας Ταχτσής, *Οι δισταγμοί του Σεφέρη*, περ. *Αντί*, Αθήνα, 5 Φεβρουαρίου 1977, αρ. 64, σ. 23 [=Η γιαγιά μου η Αθήνα, εκδ. Ερμής, Αθήνα 1982, σ. 105], Σ. Τσίρκας, *Οι τελευταίες μέρες*, εφ. *Το Βήμα*, Αθήνα, 24 Σεπτεμβρίου 1971, Παύλος Ζάννας, *Η θέση μιας άρνησης*, περ. *Αντί*, Αθήνα, 5 Φεβρουαρίου 1977, αρ. 64, σ. 25.

υπερβεί τους δισταγμούς και τις αναστολές του και να δημοσιοποιήσει τη γνωστή αντιδικτατορική δήλωσή του στις 28 Μαρτίου 1969, η οποία είναι η μοναδική δημόσια πολιτική πράξη του ποιητή, που πάντα κρατούσε μια εφεκτική στάση αναμονής και επιφυλακτικότητας απέναντι στις πολιτικές εξελίξεις της Ελλάδας. Το κείμενο της δήλωσης, περιεκτικό και λιτό, είναι μια ύστατη προειδοποίηση για επερχόμενη εθνική τραγωδία, η οποία επαληθεύτηκε τραγικά το καλοκαίρι του 1974: «Όλοι πια το διδάχτηκαν και το ξέρουν πως στις δικτατορικές καταστάσεις η αρχή μπορεί να μοιάζει εύκολη, όμως η τραγωδία περιμένει, αναπότρεπτη, στο τέλος. Το δράμα αυτού του τέλους μας βασανίζει, συνειδητά ή ασυνειδήτα, όπως στους παμπάλαιους χορούς του Αιοχύλου. Όσο μένει η ανωμαλία, τόσο προχωρεί το κακό. Είμαι ένας άνθρωπος χωρίς κανένα απολύτως πολιτικό δεσμό, και, μπορώ να πω, μιλώ χωρίς φόβο και χωρίς πάθος. Βλέπω μπροστά μου τον γκρεμό, όπου μας οδηγεί η καταπίεση που κάλυψε τον τόπο. Αυτή η ανωμαλία πρέπει να σταματήσει. Είναι εθνική επιταγή».

Όπως αναφέραμε προηγουμένως, τις ανησυχίες του ποιητή για την Κύπρο εκφράζει και το ποίημα «Οι γάτες τ' Αϊ - Νικόλα», που ο ποιητής ολοκλήρωσε τον προηγούμενο της δήλωσης μήνα. Ο Σεφέρης ξεκινά την επεξεργασία του ποιήματος, όπως εμφανίζεται και από δική του χρονολόγηση (και από εσωτερικά τεκμήρια ενός πρώτου σχεδιασματος), τα Χριστούγεννα του 1952, όταν, κατά τη διάρκεια του ταξιδιού του προς Λίβανο, για να αναλάβει τη διπλωματική εκπροσώπηση της Ελλάδας, παραπλέει την Κύπρο και αποβιβάζεται για δύο ώρες στη Λεμεσό.

Είναι λοιπόν «Οι γάτες τ' Αϊ-Νικόλα» το πρώτο κυπριακό ποίημα του Σεφέρη, που ανοίγει τη συλλογή *...Κύπρον, οὐ μ' ἐθέσπισεν...* Όμως, όσον αφορά στο θέμα της ολοκλήρωσης και δημοσίευσης, το ποίημα κλείνει τη συλλογή, αφού ο ποιητής το ολοκληρώνει και το δημοσιεύει το 1969, δεκατέσσερα χρόνια μετά την έκδοση της κυπριακής συλλογής του. Ο Σεφέρης αγωνιζόταν να τελειώσει το ποίημα μέχρι το 1956. Σε χριστουγεννιάτικη μάλιστα επιστολή του, του 1954, δύο χρόνια ακριβώς μετά το

Σεισμόπληκτα παιδιά στον Κύκκο. (Φωτογραφία από το βιβλίο «Κύπρος, μνήμη και αγάπη, με το φακό του Γιώργου Σεφέρη», Πολιτιστικό Κέντρο Λαϊκής Τράπεζας, Λευκωσία, 1990).

ξεκίνημα, ανέφερε ότι θα προσπαθούσε να γράψει το ποίημα αυτό. Μετά, το 1956, το παράτησε, αφήνοντας στο αρχείο του 10 φύλλα, που αποτυπώνουν τις προσπάθειές του.

Το 1968 το ανασύρει από το συρτάρι του και αρχίζει να το επεξεργάζεται ξανά. Το ποίημα ολοκληρώνεται την Τετάρτη, 5 Φεβρουαρίου 1969, πενήντα μέρες πριν από τη δημοσιοποίηση της δήλωσής του εναντίον της δικτατορίας.

Παρ' όλον ότι οι δρόμοι της ποίησης δύσκολα ανιχνεύονται και οι αφορμές της ποιητικής έκφρασης είναι περίπλοκες, πολύπλοκες και σκοτεινές, εντούτοις πιστεύω ότι δεν θα ήταν παράλογο να υποστηρίξει κανείς ότι ο Σεφέρης νιώθει την ανάγκη να ολοκληρώσει αυτό το ποίημα, για να εκφράσει τις ανησυχίες του για την πορεία του Κυπριακού, όπως διαμορφώνονται μετά την άνοδο της Χούντας στην εξουσία.

Δεκαέξι, λοιπόν, χρόνια μετά το πρώτο ξεκίνημα και δώδεκα χρόνια μετά που παράτησε την επεξεργασία του ανασύρει από τα χαρτιά του τα σχέδια του ποιήματος και το ολοκληρώνει, δίνοντάς του και άλλες διαστάσεις, που δεν είχαν οι πρώτες γραφές.

Αρκετά πληροφοριακό για τη διαδικασία ολοκλήρωσης του ποιήματος είναι και το ακόλουθο απόσπασμα από τη συνομιλία του ποιητή με την

Ανν Φιλίπ το 1971:

Γ.Σ.: Οι γάτες του Αϊ-Νικόλα είναι ένα ποίημα που ανήκε στον κύκλο των ποιημάτων της Κύπρου, δηλαδή στον τόμο, που δημοσίευσα το '55. Αλλά ήταν ένα ποίημα, που δεν μπόρεσα να το τελειώσω τότε, μου πήρε πολύ χρόνο να το ολοκληρώσω. Είναι πολύ παράδοξο το πώς μία και μοναδική λέξη με κάνει να διστάζω στο να τελειώσω ένα ποίημα, με εμποδίζει να τελειώσω ένα ποίημα. Μερικές φορές περνούν δύο χρόνια, άλλοτε τρία. Μερικές φορές ανασύρω από τη μνήμη μου τρεις στίχους, που είχαν εντυπωθεί εκεί πριν από χρόνια. Είχαν μείνει εκεί και αναδύθηκαν εκ νέου. Η ιδέα του ποιήματος Οι γάτες του Αϊ-Νικόλα υπήρχε λοιπόν σαν ένα ντεκόρ, μία σκηνοθεσία. Υπήρχε εκεί από την εποχή, που άρχιζα να γράφω τα ποιήματα της Κύπρου. Αλλά δεν μπορούσα να το τελειώσω. Δεν έβρισκα τη γραμμή, την καμπύλη, που θα έκλεινε το ποίημα. Το τέλος ήρθε, την καταληκτική ημερομηνία την έβαλα το Φεβρουάριο του 1969.

Α.Φ.: Τότε βρήκες το τέλος!

Γ.Σ.: Ναι, Φεβρουάριο του '69. Αυτό το ποίημα βασίζεται σε μια κυπριακή παράδοση που διασώζεται στην Περιγραφή Ολοκλήρου της Νήσου Κύπρου, που έγινε από κάποιον Lusignan, το 16ον αιώνα. Ένα μοναχό Lusignan, που ανήκε στη βασιλική οικογένεια... Περιγράφει λοιπόν, άλλωστε θα το δεις εκεί, στη σημείωση, που κάνω, πώς το μέρος πλήττεται από δηλητηριώδη φίδια, που θα έπρεπε να εξοντωθούν, και λέει, με μια αφέλεια ύφους, ότι ιδρύεται ένα μοναστήρι, του οποίου οι μοναχοί συμφωνούν να δίνουν στις γάτες, σ' αυτό το κοπάδι των γατιών, που είχαν για την εξόντωση των φιδιών, μια συγκεκριμένη ποσότητα κρέατος, έτσι ώστε τα δύστυχα ζώα να μην τρώνε πάντα φαρμάκι, δηλητηριώδη. Γιατί τα φίδια ήταν δηλητηριώδη.⁸

Ενδεικτικό της ανησυχίας, που θέλει να μεταδώσει ο ποιητής, είναι και το απόσπασμα από τον Αιοχύλο, που χρησιμοποιεί ως επιγραφή του ποιήματος.

Η επιγραφή από τον Αγαμέμνονα του Αιοχύλου, καθώς και το ποίημα ολόκληρο, βρίσκονται μέσα στο γενικότερο πνεύμα της δήλωσης, που θα δημοσιοποιήσει τον επόμενο μήνα. Αναφέρω δύο εμφανή σημεία ομοιότητας: Το πρώτο: Το «ωσάν καράβι καταποντισμένο» του ποιήματος και τις πνευματικές αξίες, που «πάνε κι αυτές να καταποντιστούν» της δήλωσης. Το δεύτερο και πιο σημαντικό: Αναφερόμενος στην τραγωδία, που περιμένει αναπότρεπτη

στο τέλος μιας δικτατορικής κατάστασης, ο Σεφέρης τονίζει στη δήλωσή του: Το δράμα αυτού του τέλους μας βασανίζει, συνειδητά ή ασυνειδητά, όπως στους παμπάλαιους χορούς του Αιοχύλου. Οι παμπάλαιοι χοροί του Αιοχύλου θρηνούν στην επιγραφή ενός ποιήματος για την Κύπρο, που τελειώσε τον προηγούμενο, πριν από τη δήλωση, μήνα.

Όλα αυτά υποδεικνύουν ότι τα συναισθήματα και οι ανησυχίες του Σεφέρη για την Κύπρο ήταν παρόμοια με αυτά του ίδιου παμπάλαιου χορού του Αιοχύλου στην τραγωδία Αγαμέμνων, όπως εκφράζονται δέκα στίχους πριν από το απόσπασμα που παρέθεσε, ως επιγραφή, στις «Γάτες τ' Αϊ-Νικόλα»:

τίπτε μοι τόδ' ἐμπέδως
δεῖμα προστατήριον
καρδίας τερασκόπου
ποτᾶται;
μαντιπολεῖ δ' ἀκέλευστος ἄμισθος ἀοιδᾶ
[Γιατί ο φόβος στη μαντεύτρα μου ψυχὴ
ἀφευγα ὄλο φτερουγά και ταραχή
την κυριεύει; Γιατί ἀκάλεστος και δίχως
πλερωμὴ το μάντη κάνει τώρα ο] στίχους;
(Μετ. Απόστολου Μελαχρινού)
(Αγαμέμνων 975-979).

Προειδοποίηση για τη μοίρα της Κύπρου είναι πιστεύω, και το ποιητικό σκηνικό στις «Γάτες τ' Αϊ – Νικόλα». Σ' όλα τα κυπριακά ποιήματα έχει κανείς την αίσθηση ότι ο Σεφέρης πατά στα χρώματα του νησιού και, με τις άπειρες διαπλοκές των αισθήσεών του με τον χώρο, προχωρεί στην ποιητική εκφορά. Είναι χαρακτηριστική η χρήση λέξεων, που δηλώνουν την αφή και την όσφρηση. Η αφή, η βασική αίσθηση του ανθρώπου κατά την πρώτη περίοδο της ζωής του, όσον αφορά στο θέμα της αναγνώρισης του κόσμου, στα κυπριακά ποιήματα του Σεφέρη είναι κυρίαρχη. Ο ίδιος σε επιστολή του στον Γ. Π. Σαββίδη αναφέρει: «Όσο για την Αγιάναπα β' σωστά το είδες: αφή, αντίς όραση, πρβ. Ότι μου λέγαν έπρεπε να το ψηλαφήσω».⁹ Μα και η όσφρηση, μια άλλη πρωταρχική αίσθηση για την αναγνώριση του περιβάλλοντος κόσμου, είναι και αυτή κυρίαρχη στα ποιήματα της συλλογής ...Κύπρον, οὐ μ' ἐθέσπισεν...

π.χ.:
πνιγηρές μυρωδιές
ταγγή μυρωδιά
άλλα αρώματα
οσμίζονταν παντού φλουριά

⁸ Γιώργος Σεφέρης – Ανν Φιλίπ, *Συνομιλία (πρόλογος – μετάφραση: Νίκος Μπακουνάκης)*, εκδ. Καστανιώτης, Αθήνα 1991, σ. 71.

⁹ «Κυπριακές» επιστολές του Σεφέρη (1954 -1962) Από την αλληλογραφία του με τον Γ. Π. Σαββίδη, ό.π., σ. 44.

μύριζε το χώμα
μύρα ανασαίνει
μύριζε τραγί κι ιδρώτα
κι ας φλομώνουνε με τον καπνό
αρώματα από σκίνο

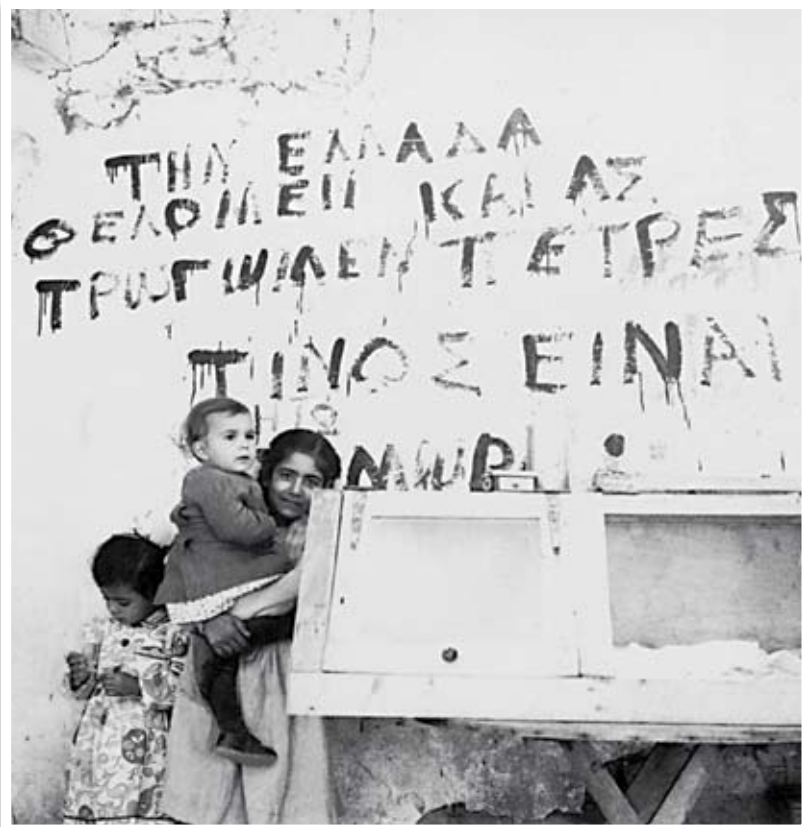
Ακόμη οι τοποχρονολογικές ενδείξεις στο τέλος τριών ποιημάτων επιβεβαιώνουν τη σωματική - βιολογική σχέση του ποιητή με το τοπίο των ποιημάτων του, δηλώνουν εμφαντικά ότι τα ποιήματα παρήχθησαν (ή τουλάχιστον ξεκίνησαν οι πρώτες σημειώσεις και σχεδιάσματά τους) ύστερα από την άμεση αισθητηριακή - σωματική σχέση του ποιητή με τους χώρους της Κύπρου. Αυτή η αίσθηση, εκτός από το περιεχόμενο των στίχων, επιτείνεται και από τους τίτλους των ποιημάτων: «Αγιάναπα, α'», «Αγιάναπα, β'», «Λεπτομέρειες στην Κύπρο», «Σαλαμίνα της Κύπρος», «Στα περίχωρα της Κερύνειας», «Έγκωμη», καθώς και από τον τίτλο όλης της συλλογής: ... *Κύπρον, οὐ μ' ἐθέσπισεν...*, ο οποίος δηλώνει μια εγκατάσταση-τοποθέτηση του ποιητή εν χώρω.

Στο ποίημα «Οι Γάτες τ' Αϊ-Νικόλα» όλες οι άλλες αισθήσεις, εκτός από την όραση, παραμένουν ανενεργές. Στο ποίημα υπάρχει η γνώση της κυπριακής ιστορίας, απουσιάζει όμως η σωματική σχέση του ποιητή με το χώμα και τον λαό του νησιού. Ο ποιητής αφίσταται από την Κύπρο, την παρατηρεί εκ του μακρόθεν, η αφή και η όσφρηση, οι εκ του σύνεγγυς αισθήσεις αναγνώρισης του κόσμου, απουσιάζουν, γιατί το ποίημα γράφεται εν πλω.

Το καράβι, που παραπλέει τα κυπριακά παράλια, και ο τιμονιέρης, που αντιλαλεί αδιάφορος: *Γραμμή!*, αναδίδουν έντονα την αίσθηση της ιστορικής μοίρας, που, όσον αφορά το νησί, έχει εκφέρει την αμετάκλητη απόφασή της:

... μα στο τέλος
χαθήκανε δεν άντεξαν τόσο φαρμάκι.
Ωσάν καράβι καταποντισμένο
τίποτε δεν αφήσαν στον αφρό.

Για το ποίημα αυτό ο Δ. Μαρωνίτης έδωσε τη δική του ερμηνεία, η οποία υποστηρίζει πως από μια άποψη οι «Γάτες τ' Αϊ-Νικόλα» είναι ποίημα αισιόδοξο: τα φίδια ξολοθρεύονται - το κακό αντιστρέφεται, αλλά τελικά παραμερίζεται.¹⁰

Αλώνα. Επιγραφές στον τοίχο, πλάι στον καφενέ. (Φωτογραφία από το βιβλίο «Κύπρος, μνήμη και αγάπη, με το φακό του Γιώργου Σεφέρη», Πολιτιστικό Κέντρο Λαϊκής Τράπεζας, Λευκωσία, 1990).

Τουλάχιστον, όσον αφορά στη μοίρα της Κύπρου, το ποίημα διατυπώνει πλήρως απαισιόδοξες θέσεις. Αν υπάρχει κάποια αισιόδοξη προοπτική στο ποίημα [= η εξολόθρευση των φιδιών (όπου με τα φίδια υπονοούνται ένα σύνολο εχθρικών δυνάμεων, μα και φαινόμενα εγκλωβισμού και αναπηρίας της νεοελληνικής ζωής)], αυτό θα γίνει με τη θυσία του τελευταίου μεγάλου αλύτρωτου μέρους, δηλ. της Κύπρου.

Έτσι η ισοζύγηση μεταξύ της αισιόδοξης και απαισιόδοξης προοπτικής για τη μοίρα του νησιού, που πέτυχε ο ποιητής το 1955 στα 17, τότε, ποιήματα της συλλογής [όπου οι εμφανείς πόλοι αυτής της αντίθεσης ήταν τα - πιο πολυσυζητημένα αργότερα - ποιήματα «Σαλαμίνα της Κύπρος» (ο μαντατοφόρος, που τρέχει, για να μεταφέρει το μήνυμα της νίκης) και «Ελένη» (πουκάμισο αδειανό)], έγειρε δραματικά, ύστερα από δεκατέσσερα χρόνια, προς τον πόλο της τραγικής απαισιοδοξίας, με την προσθήκη του 18ου και τελευταίου ποιήματος της συλλογής¹¹.

¹⁰ Δ. Ν. Μαρωνίτης, *Η ποίηση του Γιώργου Σεφέρη Μελέτες και Μαθήματα*, εκδ. Ερμής, Αθήνα 1984, σ. 140.

¹¹ *Εισήγηση στον τρίτο κύκλο των εκδηλώσεων με θέμα: «Ποίηση και Ιστορία (1940-1974)» που οργάνωσε στην Αθήνα το Ίδρυμα Τάκης Σινόπουλος Σπουδαστήριο Νεοελληνικής Ποίησης κατά την περίοδο 2004-2005. Η εισήγηση αναπτύχθηκε προφορικά, εδώ αποτυπώνονται μερικά κύρια σημεία της, τα οποία ακολουθούν εν πολλοίς τις συντεταγμένες της μελέτης μου Σεφέρης και Κύπρος, Πολιτιστικές Υπηρεσίες Υπουργείου Παιδείας και Πολιτισμού, Λευκωσία 2000.*